

ERZURUM'DA ERMENİ MEZALİMİ HAKKINDA KANTARCI ZADE HACI MUSTAFA'NIN HATIRALARI

Bil.Uz.Arş.Gör.Yavuz ASLAN ^x

Bilindiği gibi Ermeniler yüzyıla yakın bir süredir ve günümüze yaklaştıkça hergün giderek artan bir ölçüde, sözde Ermeni sorununu tek yanlı olarak dünyaya anlatmışlar, kendi yararları doğrultusunda Amerika'da ve Avrupa'da Türkiye aleyhinde kamuoyu oluşturmaya çalışmışlardır. Ermeniler bu gayretlerinde büyük ölçüde başarılı olmuşlardır. Ermenilerin bu tarzda propogandaları bilhassa 1915 yılındaki Ermenilerin savaş bölgeleri dışına çıkarılması olayı üzerinde odaklaşmış, Ermeni teröristlerin, dün sözde Ermeni genosidini bahane ederek Türk diplomatlarına karşı giriştiği alçakça saldırılara, arkadan vurmalara şehit edilmelerine duygusuz birer seyirci gibi kalanlar, bugün de Türk ata toprağı olan Karabağ'da masum Türk halkının Ermeni canileri tarafından alçakça öldürülmelerine seyirci kalmışlardır. Hatta sadece seyirci kalmakla yetinmemişler, sanki Ermenilere bu tarzda davranmaları için davetiye bile çıkarmışlardır. Elbette bunda Ermenilerin yıllardır Avrupa'da ve Amerika'da yaptıkları propogandaların etkisi çok büyüktür. Ermeniler sözde Ermeni genosidi hakkında binlerce yayın yapmışlardır. Özellikle sözde Ermeni genosidini yaşamış insanların hatıralarını, derlemişler, çeşitli yayın organları ile bunları tüm dünyaya yayarak, dünya kamuoyunu Türkler hakkında yanlış bilgilerle donatmışlardır.

Bunun için, Türk ilim adamlarının bu yönde etkili çalışmalar yaparak, Ermenilerin Türkiye ve Türkler aleyhinde yaptığı bu propogandaları etkisiz hale getirmeleri gerekmektedir.

Çok iyi bildiğimiz gibi, Ermenilerin propogandalarının aksine, asıl mezalime uğrayan masum Türk halkı olmuştur. Ermeniler bilhassa Anadolu'nun birçok yerinde savunmasız

^x Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü

Türk halkına büyük katliamlar yapmışlardır. Anadolu'nun birçok bölgesinde olduğu gibi Erzurum'da da Ermenilerin yaptığı katliamlar tüyler ürpeticici seviyede olmuştur. Bu konuda birçok araştırma yapılmış ve Erzurum'un çeşitli bölgelerinde Ermeni canileri tarafından şehit edilen kardeşlerimizin toplu mezarları bulunmuştur. Özellikle Prof.Dr.Enver KONUKÇU'nun bu konuda yaptığı çalışmalar takdire şayandır.⁽¹⁾ Bununla beraber bugüne kadar en büyük eksiklik o günleri görmüş, olayları yaşamış insanların hâtıralarına yeterince önem verilmemesi olmuştur. Bugün Ermeni mezalimini yaşamış insanların birçoğu, bu dünyadan göçerken yaşadıkları ve gördüklerini de beraberlerinde götürmüşlerdir. Zamanında yeterince araştırma yapılmaması, bunların toplanarak yayınlanmaması büyük bir gaf olmuştur. Diğer yönden o devri yaşayan insanların hâtıralarını kaleme almaları veya bunu yababilecek durumda olmamaları da büyük bir eksiklik ortaya çıkarmıştır.

Bu yüzden, Ermenilerin yaptığı mezalimleri görmüş, yaşamış kişilerin kaleme aldıkları hatıralar çok büyük önem taşımaktadır. Ancak bunların sayısı oldukça sınırlıdır. İşte Erzurum'da yaşanan bu acı günlerle ilgili hâtıralarını, hem de yaşadığı günlerde kağıda dökenlerden birisi Kantarcı Zâde Hâcî Mustafa'dır.

Hâcî Mustafa Kantarcıoğlu bu hâtıralarını 11 Mart 1918 tarihinde tamamlamış, daha sonra baş kısmını değiştirerek, konuşma haline getirmiş, Cumhuriyetin ilânından sonra Tebriz Kapısı'nda eski Polis Karakolu'nun bitişiğindeki Ticaret Odası binasının balkonundan, Kufrtluş Bayramını kutlamak için toplanan Erzurumlulara okumuştur.

Yukarıda belirtildiği gibi Kantarcı Zâde Hâcî Mustafa'nın, baş kısmı hariç, hâtıralarını yaşadığı günde kaleme almış olması hâtıralarının değerini önemli ölçüde artırmaktadır.

(1) Prof.Dr.Enver Konukçu, Doğu Anadolu'da 1918 de Ermeniler tarafından soykırıma tâbi tutulmuş Türklere ait toplu mezarlar üzerinde çalışarak, Subatan, Alaca, Yeşilyayla,İğdir Ova köyü ve Van Zeve köyünde yapılan katliamları ortaya çıkardı. Şu anda Erzurum Tımar köyü üzerinde çalışmalarına devam etmektedir.

Kantarcı Zâde Hâcî Mustafa'nın, Türk ordusunun Erzurum'a girmesinden sonra, Erzurum Polis Müdür Vekilliği'ne getirilmiş olması, Erzurum ve çevresinde yapılan Ermeni katliamlarını daha iyi araştırıp, ortaya çıkarılmasına sebep olmuştur. Zaten Kantarcıoğlu, Polis Müdür Vekili olduktan sonra 185 kişilik fahri gönüllü polis kadrosu kurarak Ermeni Mezaliminin, Erzurum'daki bilançosunu çıkardığı hatıralarında anlatmaktadır ki bu da hâtırâta daha büyük bir değer vermektedir. Bu açıdan hâtırâtın resmi bir istatistik özelliği taşıdığını dahi söyleyebiliriz.

Kantarcıoğlu, hâtırâtının sonunda, Erzurum'da şehit olan kardeşlerimizin, Erzurum'da yapılan Ermeni mezaliminin unutulmamasını beklediklerini, Erzurum ve Erzurum'lunun daha doğrusu bütün Türk insanının yaşadığı bu acılı günlerini, gelecek kuşaklara anlatılması ve öğretilmesini sağlamak amacıyla, hâtıralarını kaleme aldığını belirtmektedir ki; bizim de asıl gayemiz budur.

Son derece sade bir lisanla ve Arap harfleri ile el yazması olarak kaleme alınan hâtıralarını günümüz harflerine çevirerek, hiç değiştirmeden aynen veriyoruz.

Erzurum'da Ermeni vahşetini anlatan oldukça değerli bu hâtıraların yayınlanması için izin veren, hatta babası hakkında bize bilgiler sunan, Merhum Kantarcı Zâde Hâcî Mustafa'nın oğlu Selçuk Kantarcıoğlu'na şükranlarımı bildirmeyi bir borç bilir, kendilerine teşekkür ederim.

KANTARCI ZADE HACI MUSTAFA KİMDİR?

Kantarcı Zâde Hacı Mustafa (Hâcî Mustafa Kantarcıoğlu) 1305 (1889) yılında Erzurum'da doğmuştur. Babası Mehmet Efendi ve amcası Mutan ağa, 93 Muhaberelerinde (1877-1878) Gazi Ahmet Muhtar Paşa'ya yardım eden heyetin üyeleridir. Ağabeyisi Miralây Ali Paşadır.

30 Nisan 1325 (1909) tarihindre Hadd (sınır) Pasaport Memuru ünvanıyla devlet hizmetine başlamış, aralıksız hizmet görmüş, Cumhuriyet döneminde Vilâyet Maiyyet Memuru (Makam Polisi) olmuş, aynı görevde iken 2388 nolu kanuna göre elli yaşını tamamladığı için, 30 yıl, 3 ay, 4 gün devlet hizmeti yaptıktan sonra

1 Ağustos 1939 tarihinde 31 lira 68 kuruşla emekli olmuştur.

Rus ve Ermeni işgalinde Müslüman mahallelerinden Yeğenağa, Gülahmet, Kemhan ile Dervişağa camilerinde imâmlık yapmıştır. 12 Mart 1918'de Erzurum'un Ermeni canilerden temizlenmesinden sonra Fırka Kumandanlığınca vali olarak tayin edilen Yüzbaşı Recep (Recep Peker) tarafından şehrin Emniyet Müdür Vekilliği'ne getirilmiş olan Kantarcı Zâde Hâcı Mustafa 18 Nisan 1969 tarihinde vefat etmiştir.(2)

KANTARCI ZADE HACI MUSTAFA'NIN HATIRATI

Üzerinde yaşadığımız, bol ve temiz havasını teneffüs ettiğimiz, kahraman Erzurum beldesinin başından, kuruldu kurulalı sayısız facialar geçti. Türk'ün kalbi olan Erzurum'un başından geçen son acıklı faciayı da aciz ve kırık kalemimden dinleyiniz.

Bu da son gördüğüm Ermeni mezalimidir.

14 Mayıs 1335
Erzurum Kemhan Mahallesiinde
Kantarcı Zade Mehmed Oğlu Hacı Mustafa

11(12)Mart Erzurum'un Kurtuluş Bayramı'nın Yıldönümü
Aziz Vatandaşlar:Hemşeriler.Kahraman Türk Ordusu.
Bilir misiniz bugün hangi gündür?

Bugün bizi esarettten hürriyete, ölümden hayata kavuşturan bir gündür. Bugünün büyüklüğünü, ehemmiyetini iyice bilelim. Hele sizler, dünkü kara günün, büyük şehitlerin yavruları olan siz gençler, kurtuluş gününü hiç unutmamalısınız. Bugün bizim en büyük bayramımızdır.

Bugün Türk Hükümeti'nin şarktaki güzel toprakları, yüksek dağları mert kanıyla sulayarak düşmana göğüs geren fedakâr Erzurum'u karanlık bir günden kurtardığının yıl dönümüdür.

(2) *Bu bilgiler Hâcı Mustafa Kantarcıoğlu'nun oğlu Selçuk Kantarcıoğlu'dan alınmıştır. Selçuk Kantarcıoğlu yazmış olduğu mektupta bu bilgileri sicil kaydından çıkardığını belirtmektedir.*

Bugün kandan, ateşten, işkenceden, zulümden, süngüden, kurşun ve baltadan, hançerden, kurtulduğumuzun yıl dönümüdür.

1332 senesi harb-i umûmide Erzurum'un Ruslar tarafından işgalinden bir müddet sonra o vakit Rusya'da çıkan büyük bir ihtilâl üzerine Erzurum'dan Ruslar çekilmiş, Erzurum vahşi, hunhar Ermeni çetelerinin elinde kalmıştı. Bu vaziyetten istifade eden bu canavarlar umûmi halkı imhaya karar vermişlerdir. Ve imha siyasetine büsbütün başlamışlardı.

Gün geçtikçe zulüm ve dehşetlerini artırıyorlardı. Bu günün arafelerinde kahraman Türk ordusunun Erzurum'u istirdat edeceğini anlamış olacaklar ki bu imha siyasetini son haddine çıkarmağa karar vermişlerdi. Gece gündüz bütün şehir halkı kanlı sahneler içinde yuvarlanıp gidiyordu. Ateşler büküm büküm biçare halkı cayır cayır yakıyordu. İşkenceler, zulümler yapıyor, kapıları çalıp, erkekleri dışarı çıkarıyorlar, ameleye ihtiyacımız var, parasıyla geliniz, çalışınız diye masum vatandaşlar aldatılıyorlardı. Bu canavarlar erkeğimiz yok diye cfkâr eden kadınları saçlarından tutup şehrin istasyon köprüsüne götürüyorlardı. Mâsum halkı erkek ve gerek kadınları kafalarından baltalar ile yaralıyor, eziyor, öldürüyorlardı. Bu ölümc, bu figane, bu acıklı feryada gökte melekler bile sızlanıyorlardı. Hatta gökte uçan kuşlar bile bu mezalimi gördükçe sağa sola uçuşarak kaçıyorlardı. Çünkü süngüler bağırsakları deliyordu, kurşun ciğerlerden geçiyordu, baltalar kafaları parçalıyordu, hançerler bağırsakları döküyordu.

Kadınlar kocalarını, evlatlarını gaybetmiş, anneler kardaşlarını görmüş, hemşireler matemlere bürünmüş, gözyaşları döküyorlardı. Babalarını istasyondan çalışmaktan geleceklerini bekleyen çocuklar ne olduğunu anlamayarak şehrin her tarafında atılan silah seslerinden feryat içinde titreşiyorlardı. Şehitlerimiz yığın yığın can veriyorlardı. Herşey mahvolmuş, şehrin en mühim hanelerine, mağazalarına ve bütün resmi dairelerine ateşler verilmiş, büsbütün ümitler azalmış mesalih-i kahriye? düşmanlar silahsız biçare halkı büsbütün imha etmeğe çalışıyorlardı facia her tarafta devam ediyordu.

Bu hallere tahammül gayr-i kabil bir hal-i vaziyet almıştı. Nihayet onbir kişiden ibaret bir hey'et teşkil ettik. Erzurum'da esir kalan Hınıs kazası köylerinden, çalıskan,

koçak herbir suretle canını feda etmeği vadeden Bekir oğlu Abdullah'ı ilerü çıkarıp, şehre gelmekte olan şanlı Türk ordusuna bu hallerimizin onda birisini yazarak, Ermenilerin de şehirde ne miktar kuvvetleri olduğunu ve halka ne gibi işkenceler yapıldığını, ufak bir ârızamızı yazarak anlattık. Yukarıda ismini zikrettiğim Abdullah, Haydarı ve Tepeköyü taraflarından gelen Türk arslanlarına vaziyeti etrafıyla bildirdi.

Fırka Kumandanlığından alınan cevabı haberini okuyorum; Erzurum'da esir kalmış, isimlerini tanıdığım, acıklı mektubunuzu aldık. Kolordu Kumandanı Vehip Paşa'ya bu acıklı feryadınızı bildirdik. Fırka arkadaşlarımızla büyük heyecan içindeyiz. Bu gece ordunun cebri yürüyüşle ale-s-sabah sizlere ulaşmağa ve yaralarınıza çaresiz olmak üzere var kuvvetimizle ve süratle harekete geçeceğimizi bildiririz.

Fırka Kumandanı Halit⁽³⁾ Rüşdü⁽⁴⁾ ve birçok zabıtın imzaları

(3) Halit Paşa, 1883 İstanbul doğumlu olup, 1902 yılında Harp Okulunu teğmen rütbesiyle bitirdi. 1914-1915 de Kafkasya Mürettep Teşkilât-ı Mahsusa alayı 2. Artvin Tabur Komutanı, daha sonra aynı alayın komutanı oldu. 1915 de binbaşılığa yükselerek Çoruh Müfrezesi'ne komutan atandı. 1917-1919 da Batı Dersim Mıntıka Komutanı, Erzurum hârekatında Sağ Cenah Müfreze Komutanı, 3.Kafkas Tümen Komutanı oldu. Daha sonra albaylığa terfi ederek 1921 de Tümen Komutanı yetkisiyle Kocaeli grup komutanı oldu. 1923-1924 de TBMM'nde Kars Milletvekili olarak görev aldı. Bu görevi sırasında 14 Şubat 1925 de Meclis'te vurularak öldürüldü.

(4) Rüşdü Paşa, 1872 yılında Erzurum'da doğdu. 1893 yılında Mühendishane-i Berri Hümayun'u üsteğmen olarak bitirdi. 1914-1916 da 9.Kolordu Topcu Komutanı daha sonra 9.Kafkas Tümen Komutanı oldu. 1919-1921 de 3. Kafkas Tümen Komutanlığı ile Trabzon Vali Vekilliği yaptı. 1921-1922 de 9.Kafkas Tümeni Komutanı sonrada Başkomutanlığı Mahkemesi üyesi oldu. Doğu Cephesindeki 9.Kolordu

11 Mart gecesi Ilıca'da Haydarı ve Yağmircuk köylerinde cebr-i tarruz yürüyüşüne emir verilen parlak süngülü Türk ordusu 11 Mart çarşamba günü şehre girmişti. Şarktan şehre güneş doğar, garptenikinci bir güneş daha Erzurum'un üzerine doğmuş, şehrin muhtelif kapılarından Türk'ün ve Türk arslanlarının çelik süngüleri görünmüştü. Ermeniler kaçıyor, Türk askerlerinin silah sesleri halkı sevindiriyordu.

Asker Erzurum'a girerken gözleriyle gördükleri mezalimi, ancak yüzde onunu yazabilmek üzere okuyorum. Aziz yurdumuzun sınırları üzerinde yatan Erzurum'un yılmaz koçaklarının başına geçen zalimler, Dervişağa mahallesinde, karşı karşıya olan Mürsel Paşa'nın ve Ezirmik'li Osman Ağa'nın evlerine yüzlerce insan doldurarak, evlere ateş verilmiş, içinde mazlum insanlar cayır cayır yanıyordu. Bir taraftan küme küme insanları Kavak Kapusu denilen yani Ardahan Kapısı'nda istasyon köprüsüne ve Kazan deresine ve Mahallebaşında sabunhaneye ve Kavak mahallesinde muhtelif evlere götürüp masûm halkı boğazlıyorlar ve şişiyorlar ve baltalıyorlardı.

Diğer taraftan bazı hamile kadınların karınlarını yararak çocukları çıkarılmış, süngülerin başlarına takılarak sokaklarda işkenceler tertip edilmişti. Diğer taraftan Gürcükapısında camii duvarında 12 yaşında bir kız çocuğu kulaklarından duvara çiviyle çakılmış idi. Taşmağazalarda bir erkek, bir kadın ve üç çocuğuyla kol kola takılarak bir mağazanın penceresinden boğazlarından asılmıştı.

Vahşi düşman bir taraftan Mahallebaşında kapalı bir dükkanın hepenkleri üzerine üç erkek ve dört kadın ve bir oğlan çocuğu ellerinin ortasından kalın çiviyle dükkâna çakılarak, karınlarını hançerle yarmışlardı.

Tüylер üretici facialar numuneleri; Gölbaşında Söğütlü Çarşıda çeşmenin karşısındaki dükkânda öldürülen iki kişiyi, canavar Ermeniler, parça parça ederek bir kazan içerisinde kavurma yaparak tenekelere doldurmuş, Yeğenağa mahallesinde mütekaid Ferid Bey'in hanesine götürerek, güzel satlık kavurma var, satacağız, alınız biz sonra gelir parasını alınız, diyerek haneden içeriye tenekeleri atarak gitmişlerdi.

Komutan Vekilliğine atandı. ve 1923 de Erzurum Vilayetvekili seçildi. 1926 yılında İzmir suikasti ile ilgili görülerek idam edildi.

Yeğenağa mahallesinde Şeyh Ahmet Efendi'nin hanesinde 450 kişilik masum halka ateş verilmiş ve kapu pencerelerine mermiler ve bombalar atarak haneyi ber hava ettikten sonra masûmlar kâmilan yangınlar ve topraklar altında kalmışlardı. Bir taraftan Hacı Ahmet Hanı ortasında büyük direkten beş yaşında bir oğlan çocuğunu kollarından asmışlar, çocuk bağıra bağıra ölmüştü.

Hacı Ahmet Hanında 1373 cenaze şehidleri, kafalarından balta ile vurulmuş yüzlerinden tanınmayan ve kanlar içerisinde yatan şehitler arasında 94 kadın ve çocuk da var idi.

İstasyon mevkiinde, tahta barakaların ve yıkılmış topların arasında vurulanların adedi yüzlere baliğ oluyordu. İstasyon köprüsünden Soğuk Çermik köyüne giden yol üzerindeki Rus ordusu tarafından, vaktiyle istasyon malzemesi ve erzak konulmak üzere yapılan bin küsür tahta barakalar, hanelerinden cebren çıkarılan masûm halk, mezkûr barakalarda mitralyozla bağıra bağıra öldürülmüşlerdi. Türlü türlü işkencelerden maada, halktan cebren alınan paranın, kıymetli eşyanın haddi hesabı yoktu. Bunlar kimsenin gözünde değildi. Herkes varını veriyordu. Canını, namusunu kurtarmak istiyordu. Ona da muvaffak olamıyordu. Bütün varını vereni de tekrar süngüler ile, zalim çeteler vurmaya götürüyorlardı.

Bütün memleket ölümle pençeleşiyordu. Şehrin her mahalle ve sokak yollarında ve çarşılarda binlerce Ermeni çete noktaları kurulmuştu. Her çetenin yanında kilitli cephane sandıkları yığılmıştı. Cephane sandıklarındaki fişenkleri boş yere havaya atıyorlardı. Halkı hanelerinden çıkarmamak, kuvve-i maneviyelerini kırmak için havaya atılan mermiler saatte yüzbinleri buluyordu.

Hayatta kalanlar, neticenin nereye varacağı bir türlü kestiremiyorlardı. Ancak, korkak, kahpe düşman ise, Türk askerinin şehre yaklaştığını keşif kolları vasıtasıyla öğrenmiş ve bunu biliyordu ki kahraman Türk ordusunun karşısında bir dakika olsun mukavemet imkânını bulamayacaktı. Ve neticede böyle olmuştu. Bu fecâat şehirde böyle devam ederken, köylerde ve kazalarda ve yol üzeri, fırsat bulabildikleri yerlerde aynı vahşeti icra ediyorlardı.

Hatta Ilıca nahiyesinin Alaca, Dumlu nahiyesinin Sitavuk, Dinarkom ve Müdirge ve Arzuti köylerinde hiç bir

erkek kalmayarak, bu köylüleri ahırlara ve su kuyularına sokarak, ot yakarak bütün halkı hem ateşle ve hem mermiyle öldürmüşlerdi. Bu köylerde bir sene kadar yalnız kadınlar, imam ve muhtar vazifesiyle hükümete gelip işlerini görmüşlerdi. Çünkü bir tek erkek olsun kalmamıştı. Bu da yılmıyormuş gibi son kaçacakları saatte İstanbul kapusunun sağ tarafına bir erkek, sol tarafına bir kadın kapının taş gövdelerine büyük çivi ile boğazlarından çakılmış, karınları yarılmış idi.

Erzurum'a hücum eden Türk aslan askerleri kapudan şehre girerken, bu fecayi görmeleriyle ağlaya ağlaya, koşarak kaçmakta olan Ermenilerin arkalarından koştukları tarif edilmez bir gün, bir saat idi.

Ordumuzun şehre yaklaştığından kimsenin malûmatı yok idi. Halkın ümitleri daha ziyade azalmıştı. Türk ordusunun imdada yetişeceğini halk heyecanla bekliyordu. Ey kahraman ordu, hey Allahım bizi kurtar, bizi kurtar sadaları her tarafta yükseliyor, duyuluyordu.

Çok geçmeden silah sesleri çoğalmaya başladı. Ordumuzun çelik süngüleri şehrin muhtelif semtlerinden görünmeğe başladı. Bu vaziyet karşısında korkak, kahpe düşman herşeyi yerli yerinde bırakarak, en ufak makavemet eseri şöyle dursun, canını kurtarmak için şaşkınlık dolayısıyla bazıları, firar istikametini bile düşünmeyerek ordumuzun geldiği tarafa koşarak, Türk askerlerinin eline şüursuz bir halde ellerini öperek teslim diye esir düşmüşlerdi. İşte bu saatte askerlerin şehre girdiğini haber alan halk sokaklara dökülmüş, kadın, erkek askerlerin geldiği muhtelif sokaklara koşarak, o büyük kurtarıcıları karşılamış, ellerini öpmüş, boyunlarına sarılmış, lâyük oldukları her nevi muhabbet ve hürmeti ifa etmişlerdi.

Hatta halk kadın, erkek ve çocuklar askerlerin atlarının ayağı altındaki kar ve çamurlara ve çarıklarının ve çoraplarının altlarını bir şükran vecibesi olmak üzere yüzlerine sürüyorlardı. Bir saat sonra şehir baştan başa işgal edilmiş, korkak düşmandan eser kalmamıştı. Halkın sevincine payan yok idi. Fakat kederleri ortadan kalkmış değildi. Ana evladını, bacı kadaşını, çocuk babasını, baba oğlunu arıyordu. Düşman mezaliminden, şehrin haricinde ve dahilinde büyük

şehitlerimiz alkanlar içinde yatıyordu. Vadesi yetmeyenlerde can veriyorlardı. (Ah of, vay diye bağırıyorlardı.) İşte oğlum vay, işte kardaşım of, işte babam diyip feryad-ı figanla cenazelerin üzerlerine atılanların adedleri binlerden fazla idi.

Şehri işgal ve istirdat eden fırka kumandanları tarafından, şehrin Polis Müdür Vekâletliğini idare etmem emir buyruldu. Bu emir ve vazifeyi deruhte ederek, 185 fahri ve gönüllü polis kadrosu yaparak şehrin vezaif-i emniyetini temin eylemiş ve şehitlerimizin cenazelerini muhtelif sokaklardan toplattırduğım mevcudu tesbit ederek, bir taraftan Maksut Efendi Mezarlığı'nın şimalinde büyük kabristanlar kazdırarak o biçare şehitlerimizi defn ettirdim, diğer taraftan şehrin temizlik asayişini temin ettirdim.

Erzurum dahilinde yaptığım, bu fecâyinin kurbanı olanların mikdarı 9562 nüfustan ibaretti. Kaza ve köylerinde tahminen bunun iki katı tahakkuk etmiştir. Müteaddit balta ve süngü ve kurşun yarası alıpta, şehitlerin aralarından toplattırduğım ve hastahaneye sevk ettirdiğim 212 nüfustu. 44 nüfus kadın ve bir kadının şehit olmasıyla bacakları arasında 2 yaşında oğlan çocuğu yalnız kolundan vurulmuş, şehit olan anasının bacakları arasında sağ olarak çıkartılmış, hastaneye sevk edilmiş, beş ay sonra iyi olmuş, bugün hayatta ve Kağızman'da askerdir.

Şehitlerimizi günlerce her taraftan toplattırarak, bunların hemen hemen onda birisinin kefini bile olmamıştı. Kanlı elbiseleri ile defn edilmişlerdi.

Bu meyanda tanınmayan bir hale gelenlerin miktarı da az değildi. Bazıları parça parça elbiselerinden, ayaklarındaki kendi kadınları tarafından dokunan ayaklarındaki çorap ve çamaşırdan vesairesinden tanınabiliyordu. Çünkü kafalarından balta ile vurulmuş, yüzlerinden tanınmıyordu.

O gün burayı geri alan kahraman Türk ordusunun bir tabur kumandanı bu fecayii görmekle, halka hitaben sözlerini şu suretle bitirmişti.

"Erzurumlular, kardaşlar, hemşeriler, gördüğüm bu fecaat manzarasının bir eşinin, bütün dünyanın en eski devirlerinde bile tarihlerinin sahifelerinde mevcut olmadığına şüphe etmeyiniz." diyerek, şehit başında ve

şehitlerin kanlı yüzlerine sahipleri tarafından sarılıp öpüşenleri görmesiyle saatlerce hüngür hüngür ağlayan tabur kumandanı, merakından 20 gün hastalanmıştı.

Ey Erzurumlular. Bugünkü vak'ayı unutmayınız. Evladınıza çok canlı olarak anlatınız. Geçmişte bir faide yoktur. Gelecekte bütün gayret alınız. Bu arz ettiğim Erzurum tarihinde ciltler dolusu vahşet ve mezalim vak'asının hülâsası bile değildir. Belki birkaç cild olarak yazılabilecek vak'aların bir tek yaprağıdır.

Ey vatanın gelecekte bir çok ümit verici, bilici yurtlarında okuyan genç yavrular.

Ey Erzurumlular. Bu büyük günde size hitap ediyorum. Bütün Türk tarihindeki şehit babalarımızın, şehit kardaşlarımızın, şehitannelerimizin, şehit bacılarımızın, şehit küçük yavrularımızın o mübarek ruhları, bizim şimdi üzerimizde uçuşup diyorlar ki, kurbanı olduğumuz Erzurum'un kurtuluş günü hayatta kalan ecdadımıza, hemşehrilerimize aydın olsun. Bugünü unutmasınlar. Tarih gibi okusunlar.

1333 Kânun-ı evvelinde Rusların Erzurum'dan çekilmeleri üzerine Tiflis'te bulunan Ermeni Daşnaksutyun (Taşnaksütyun) kumandanlarından Antranik namında bir şahıs kendisine baş kumandan süsü vererek Erzurum'a gelmiş idi.

Beraberinde 600 kusun kadar asker getirmişti. Erzurum'da şurada burada, yani Rus ordusundan kendilerine Erzurum'un verilmesini istiyor. Tiflis'teki Antranik Paşa'nın telgrafından haberdar olan Ermenileri de kendisine ram eden bu sergerde, güya bir ordu teşkil ettiği gururıyla Erzurum Mevki-i Müstahkem kumandanı süsüyle çalışıyordu. Bütün çarşı ve pazar ve mahalle duvarlarına beyannâme kâğıtları astırarak, mezkûr beyannâmelerde şöyle yazdırmıştı:

Buradan Rus ordusu bir aya kadar bütün çekilecektir. Hükümet-i Osmaniye burasını ta Kızılıрмаğa kadar, sulhen Ermeni hükümetine resmen vermiştir. Buralar Ermenistandır. Bütün esir kalan ahali dükkânlarını açıp, hükümete riayet ve itaat etsünler diye yazılmıştı. Evvelce Rus ordusunun muvafakatıyla teşkil ettiğimiz belediye heyetini de komite

dairesine çağırarak böyle beyannâmelerde ilân ettirdiği gibi şifahen de söylemişti.

Belediye Hey'eti bu meseleye kanaat etmeyip, Antranik'in fikrinin bozuk olduğunu bir çok mahalle hey'et-i ihtiyariesine mahremce bu meselenin yalan olduğunu ve dükkânların açılmasına razı olmadıklarını halka söylemişti.

Hatta 7 Kânun-ı sani 1333 pazar günü, saat beşte Antranik bir emir vermiş, dükkânların bazılarının yağma edilerek kırılmasını ve dükkân sahipleri gelir tesâhüp ederlerse hemen vurulmasını ilân etmiştir.

Belediyeden halka tenbihat yapılmak üzere dört kişi çıkarıp, mahalle mahalle, kapı kapı gezerek gizlice halkın dükkânlarının açılmamasını ve dışarılarda gezilmemesini şiddetle tenbih edilmişti. Çünkü Antranik'in fikri, halkı hanelerinden çıkarmak, dükkânlarında pusuya düşürmek idi. Halk artık ne dükkân açmak ve ne de dışarıda gezdiler. Bu hâl tam 47 gün sürdü.

Belediyenin tenbihat-ı nasihatlerinden anlamayan bazı çarşılarda tek tek dükkânlarını açıp çalışıyorlardı. Fakat dükkânda bir iki saat kadar alış veriş beklemekte olan dükkân sahibini dükkândan kaldırarak dükkânını talan eden Ermeni askerleridükkân sahibini de Hacı Ahmet Hanında balta ile öldürüyorlardı.

Heyhatki, akşam oldu babamız dükkândan gelmedi diye yollara düşen çocuklar ve kadınlar hemen çarşılarda süngü ile süngüleniyorlardı. Bu işin ne olacağını bir türlü kimse kestiremiyordu.

Rus ordusunun Erzurum'a girdikten üç ay sonra Şark-ı Türkistan ve Kafkas Türkleri tarafından teşkil olunan büyük bir cemiyet tarafından toplanan, Erzurum ve kazalarında esir kalan Türklere hem iâşe yardımı olmak ve hem de İslam Milletine teszahüblük etmek üzere milletvekili (Seyidof) nâmında bir şahıs marifetiyle Erzurum'a göndermiştiler,⁽⁵⁾

Seyidof Erzurum ahalisine dağıtılmak üzere getirmiş olduğu iâşe miktarı (62000) telis un, arpa , buğday, mısır,

(5) *Kardeş Kömeği, 1917, sayı :49*

mercimek vesaire ile (13252) telis ve sandık içerisinde kadını erkek ve çocuk elbise ve kundura da yanında getirmiş.

Erzurum Belediyesine hitaben şöyle bir kağıt yazmıştılar:
"Asırlardan beri sizlerden ayrı düştüğümüzden, bugüne kadar da babalarımızdan, annelerimizden, duygulu sözlerle, tarihlerimizin yazılışından, eski haritaların çizgisinden anlıyoruz ki bi bizler sizin haritanızdan çıkarılmış bugün Rus elinde yaşamaktayız. Zaman gelirken bu harita yine birleşerek sizinle birlikte bir harita olarak görüneceğiz. Elli yüz sene evvel bizlerin başına geçen felaket bugün de sizin başınızdadır. Bu acılı feryadları duydukça iki kol açarak birisi: Türkistan, Kafkasya, Azerbaycan Cemiyetleri siz kardaşlarımıza yardım için büyük cemiyetimizden siz islam kardaşlarımıza iane olarak gönderilen bu hediyeleri alınız, halkın ihtiyacı olanlarına tevzi ediniz.

İkinci kolumuz, düşmanlarınız sizlere bir dakika olsun değil böyle bir yan bakarlarsa, oraya gönderilen bu vekilimiz Seyidof'a hemen malûmat veriniz. Vekilimiz derhal bizleri haberdar eder. Bu iki kol kapanmaz. Sizin gibi Türk kardaşlarımızın istirahatini bekler bir cemiyettir.

Bütün özelemlerimiz halkla birlikte selamlar.

İmza

Kafkas İslamlar Cemiyeti Reisi

Bu milletvekili Seyidof genç, çalışkan, cesur bir Türk evladı idi. Rusların Erzurum'da bulunduğu bir sırada Rus ve Ermeni askerleri olsun ufak bir müdahale edenleri hemen en büyük kumandalarına gider söyler, müdahale edenleri mesûl ederlerdi.

Bir Türk'ün burnunun kanamamasına çalışırdı. Hatta çarşılarda gezerken bir Ermeni bi Türk'e ufak bir harekette bulunduğu vakit bu Ermeni'ye karşı koyar, bağırır ve söylerdi ki, Şarktaki büyük Türkistan, Kafkasya, Azerbaycan buradaki Türk kardaşlarına sahiptirler. Bunlar mevkiyen Çar Rus hükümetine esirdirler.

Ey adbal mel'un Ermeniler, bunlar size esir değildirler. Ve size hiçbir vakit Türk esir olamaz diye çarşılarda gezerken,

bu gibi münâzaa yerlerinde Ermenilerin yüzlerine karşı bağırdı.

Seyidof, bir kır ata binerdi, üzerinde fişenklik ve belinde gümüş kama ve büyük bir tabancası var idi.

Bir günde çarşı mahallatı yüz defa gezer, halkın istirahatını temin için çalışırdı. Seyidof'un bu hareketinden böyle halka iâne getirip dağıtılmasından, İslam milletinin birbirlerine yardım etmesinden, çarşı ve mahallatı gezip ufak ufak teftişinden Ermeniler hoşnut değildiler. Yavaş yavaş kuşkulanağa başladılar. Elllerinden gelse biran evvel bu adamı parça parça edeceklerdi. Lakin korkuları da yok değildi. Ermenilerin bazıları Seyidof'a Taşmağazalar Çarşısında gözümün önünde hücum etmek silaha davranmak istedilerse de Seyidof'a Taşmağazalar Çarşısında gözümün önünde hücum etmek silaha davranmak istedilerse de Seyidof göğsünü açarak kabara kabara Ermenilere söyledi ki, "Ben bir tek adam, bana karşı gelmek hatta Erzurum'da Türk kardaşlarıma ve bana ufak bir hareketiniz, sonra sizin başınıza gelecek felaket, güneşin doğduğu tarafa bakın oradan (100) milyon islam tarafından sadâya karşı perişan olursunuz"der, bağırdı.

29 Kânun-ı sani 1333 Cuma günü bütün Rus ordusu çekilmiş, yalnız ağır topçusu kalmıştı.

Erzurum'un her tarafını Ruslardan, Ermeni Komiteleri teslim almış bulunuyorlardı. Mahallât ve çarşılarda noktalar tutulmuş, her noktanın mevkiine yüzer sandık cebhane bırakılmış, bu cebhaneyi saat ve dakika boş geçmeyerek her tarafta silahlar atılıyor, halkın kuvve-i maneviyesi kırılıyordu. Bu hal geceli gündüzlü devam ediyor korkusundan bir kimse hanesinden dışarı çıkamıyordu. Hatta çıkanlar hemen vuruluyordu. Halkın bazıları damların bacasına çıkmak ve penceresinden bakmak isteyenleri hemen atıp vuruyorlardı.

Gerek bu hâl üzere ölenler ve gerek hanesinde hasta olup eceliyle ölenlerin sahipleri, cenazelerini kabristana götürmek üzere dışarı çıkmaya katıyen hiçbir kimsenin cesareti yoktu.

Böyle cenazesi olanlar hanesinde bahçesi var ise bahçesine, yok ise havlusuna muvakkaten yer kazıp koyuyorlardı. Bu defn edilen cenazeler ta yirmiyedi gün

sonra Erzurum istirdadına kadar bu cenazeler hanelerinde gömülü kalmışlardır.

Bu hâl üzere cenazeler de, birçok yerlerinde olduğu gibi tesbit ettiğim mahallât Ehmâl, Taşmescit, Kadana, Kemhan, Yeğenağa, Mumcu Ulya (Yukarı Mumcu), Narmanlı mahallelerinde idiler.

Ermeni komite kumandanı Antranik, Türk ordusunun Erzurum'a behemahâl gelmesini ve yaklaştığını anlamasıyla Rus topçu kumandanıyla görüşerek bir müzakere yaptığını ve tam bir gün devam eden bu müzakerede bu işin ne şekil alacağını hiçbir kimsenin aklı idrak edemiyordu.

8 Mart 333 sabahı Rus ağır topçu kumandanı belediye hey'etini çağırarak şu beyanatta bulundu :

"Ben gideceğim, Erzurum'u terk ediyorum. Askerimi alarak şu iki günün bir gecesinde hareketim katidir. Sizlere bir iyilik edeceğim. Bütün halk silah kullansın kullanmasın nüfus itibarıyla hiçbir kimse hanelerinde kalmayarak toplu olarak size göstereceğim mevkie gelirsiniz, orada bütün halka silah veririm, bu Ermenilere karşı kendinizi müdafaa edersiniz."

Silahın nerede verileceği mevki izah ederek söyledi: "İstanbul Kapısı'nın Numûne Hastahanesi yanındaki askeri talimhanının düzündü toplanırsınız. Orada sizin mevcudunuzu anlayalım, silah verelim" demişti. Fakat öyle düz ortasında ve hiçbir bilah, cephane olmayan mevkie ve silah olmadığını kati anlayan Belediye Hey'eti bir tereddüt halinde kalmış, Rus kumandanının yanından ayrılırken daire-i belediyeye gelelerpek pek derin düşünceli bir iki saat müzakereden sonra Rus kumandanının silah vereceği mevkiin fena bir mevki olduğu ve mevkie silah cephane olmadığını tekrar Rus kumandanına Hey'et ikinci bir defa olarak bu silah verilmesinin şeklinin başka şekilde verilmesini ricada bulunmuşlardı.

İkinci müracaatta Belediye Hey'et'ine şöyle söylemişdiler. Ermenilere müdafaa etmek üzere ahaliye silah vermek teşebbüsünüze teşekkürler olunur. Fakat fikirleriniz çok yanlışdır. Bu dakikada şehrin her tarafında muhallât ve çarşılarında ve her köşe başlarında, nokta mevkiilerinde halk hanelerinden dışarı çıkmadan, su getirmeğe çıkan bir adamı

hemen vurmak, öldürmek bir dakikada şehrin her tarafında yüzbinlerce kurşunlar atılmakta ve gözüyle gördüğü ve kulağıyla işittiği halde bu adam biliyor ki Rus topçu askeri ve kumandanı Erzurum'daki mevcut Ermenilere silah atılmak yasaklığını bile Ermeni Komitesine sözü geçmiyordu. Eğer sözü geçmiş olsa belki yakın Rus topçu askeri, silahlarını alır, Ermenilere silahın atılmasını men ederdi. Çünkü bir taraftan her tarafta silahlar atılıyor, daha evlerinden çıkmadan ölüme mahkum olan halk her sakak başında insafsızcasına, canavarcasına insanlar öldürülüyor, boğazlanıyorlardı. Bunları gören halk nasıl olur da (mesela) Kars Kapusu, Hasan Basri ve şehrin birçok irak mahallesinde hanesinden çıkar çıkmaz ölüme mahkûmiyetini gözüyle gördüğü halde ta İstanbul Kapusunun Numûme Hastahanesi boş bir düz ortasında silah verilmek bahanesiyle Antranik Paşa'nın kurduğu tuzağa gidip düzmek üzere Hey'et-i Belediye, Rus Kumandanına anlatarak başka bir şekilde, yani Belediye Hey'etinin fikri, birkere Rus Kumandanı Ermenilerin her tarafta silah atmalarını yasak eder ve kendi askerini de her tarafta nokta nokta tertibatını alır. Rus ordusunun Erzurum'daki bıraktığı silah cephane Çifteminareler, Çami-i kebir, Kale içi ve bir takım mühim dairelerde bulunmasına karşı zaten nüfus-u umumi elde mevcut bu malûm olan yerlerden silah cephane verilmek üzere her mahalleden birer muhtar gelir, arabasıyla götürür, mahallesindeki nüfusa teslim eder.

Yapılacak bu iyilik böyle olur, Bu da olmaz ise Türk tuzağa düşmez. Türk ölürse mertlik ile ölür. İster isek bu gece halk hertaraftan depo yerlerine hücum etsin, depoların kapılarını kırarak halk ellerine silah alsın. Fakat Rus askerlerinin ve sizin muavenetinizi böyle rica ederiz.

Bu suallere, bu ricaya Rus Topçu Kumandanı razı olmamıştı. Çünkü 24 saat kadar bu Rus kumandanı Erzurum'dan ayrılacağını söylemişti.

Erzurum'dan ayrılırken Antranik Paşa'nın yanına giderek evvelce her ikisinin kararlaştırdıkları şeklin etraflıca Antranik'e anlatmış halk tuzağa düşmeyeceklerini ve gösterdiğim hastahanesinin yanındaki talimgâha gelmeyeceklerini buranın bir tuzak mevki olduğunu Hey'et-i Belediye'ye teklif ettiğim şekli kabul etmediler. Yalnız hücum meselesine dikkat ettirmeden başka başka şekilde silah almalarına ricade buludularsa da ben muvafakat göstermedim.

Neticesinde bunlara gece yarısında hücumundan kork diye, Antranik'e söylemiş ve Erzurum'dan ayrılmadan belediyeye de haber göndermiş, ben karışmam işte gidiyorum demişti.

Artık mesele anlaşıldı ki Antranik, Rus Kumandanına ricada bulunmuş, silah vermek bahanesiyle halkı (tuzağa) düşürmek ve öyle hariç bir mevkide planlar yapılmış, askeri hastahanenin yüksek bahçe duvarlarının arkasında elli kadar mitralyoz ve makinalı tüfenk ve müsellaah dörtyüzden fazla ermeni askeri bu yüksek hastahane bahçesi siperinde pusuda belkemekte, eğer halk silah almak üzere aynı mekie gitmiş olsaydı Antranik kurduğu bu planla tam intikam almış olacaktı.

Halbuki bilemiyordu ki Türk Milletinin ve gerek seferi ve gerek esaret zamanlarında bile başlarında bulunan akılsız, fikirsiz adam yok değildi. Antranik'in bu Türk Milletinden intikam alması için Rus Kumandanı Çiçeri'de aldanmış bulunuyordu. Fakat bunun da dostluğu değil Türk'ün düşmanıydı. İş sonunda anlaşıldı. Bu Rus Kumandanı 7 Mart 333 Pazar gecesi Erzurum'dan Rusya'ya hareket ederken Antranikle görüşmüş, halkın silah alıp almayacakları meselesini Antranik'e anlatmıştı.

Halk yeni belediye Hey'etini Rus Kumandanına söyledikleri cevap şu idi. Bu cevabı Antranik'e tamamen anlatmış idiki, belediye hey'eti halkın tarafından söyledikleri sözler Erzurum'un her mahalesinde camiilerde ve civar büyük büyük hanelerde ve Çifte Mineraller ve Cami-i Kebir, Lala Paşa ve sair bir çok depolarda tüfenk ve cephane vardır. Gecenin yarısında hanelerinden hücum ederek bu mevkilerdeki silah ve cephaneleri almak istediğinden, Rus Topçu Kumandanı'da mevcut askerleriyle hiç olmaz ise iyilik yapmak istiyor ise halk böyle eline silah alır, yoksa Türk tuzağa düşmez; şehrin haricine keyfi ölüme gitmez. Türk ölürse mertlik ölür diye. hey'eti Belediye bu sözlerin nihayetinde Rus Kumandanının yanından ayrılırken kumandan demişti ki, ben artık karışmam. hanelerinde bir ay kadar mahkûm gibi dışarı yüzü görmeyen biçare halk bu işlerden bu düşmanların her ikisinin kurdukları tuzaklardan ne bilsinler, masum halk ne görsün.

Rus Kumandanının Erzurum'dan ayrılmasından bir saat sonra Antranik bir emir vermiş, 8 Mart 333 gecesinden itibaren sokaklarda kapılara kurşunlar, biçarelere

mitralyözler atılmağa başladı. Aynı gece halk cephanelere hücum vaziyetinde bu yapacağı tertibatı unuttu. Kuvve-i maneviyeleri gayboldu. Mahsum halk hanelerinin karanlık yerlerinde çukurlar eşip kuyulara saklamağa başladılar.

Artık mesele anlaşılıştıki, Rus Çiçer'in maksadı Antranik'in hatırası için silah vermek bahanesiyle halkı hanelerinden çıkarıp pusuya düşürmek ve imha etmek imiş. Son günden iki gün evvel öğle vakti Belediye dairesinin etrafını canavarcasına elli kadar Ermeni çeteleri sararak, göğüslerinde bombalar müsellağ oldukları halde hemen Belediye Hey'etini kaldırıp Gürcü Kapısında çamurlu sokakta bir haneye götürmüşlerdi.

Bir taraftan sokaklarda kapıları cebren kırıp, masum halkı yakalayıp istasyon köprüsüne öldürmeğe götürülmesini Antranik'ten emir almışlardı.

Belediye Hey'eti meyhanesinde biçare Milletvekili Seyidof'da var idi. Aynı gece bu hanede Hey'et-i Belediyeden ondokuz ve Seyidof birlikte (20) kişi kafalarından balta ile öldürülmüşlerdi. Ordunun Erzurum'u istirdat ettiğinden iki gün sonra her tarafta şehit olan cenazeleri kaldırdığım günü aynı hanenin kapısında şöyle bir kâğıt asılı gördüm.

Antranik mel'ûnunun imzasıyla idi.

Ey Belediye Hey'eti siz eğer muvafakat etmiş olsanız, İstanbul Kapısında talimgâh mevkiine eğer halk gelmiş olsa idi, Türk'ün Erzurum'da bir tek halkı kalmayacağını ve alacağımız intikamımız Ermeni tarihinde yazılacaktı. Sebep siz oldunuz. Şimdi siz de burada yatınız. Ben yarın yine sizden intikam almağa Hasankale'ye gidiyorum. Diye yazılmıştı.

İşte Erzurum'un kurtuluş gününün ve Ermenilerin zalimkâr günlerinin ve güya Ruslar silah veriyorlarmış ahali almamışlardı. Acaba ne için veriyorlarmış ve şekil ne suretle imiş, bu meseleyi ötede beride yalan yanlış bilmeyenler meseleyi tashih etsinler. Hiçbir düşman nasıl olur elindeki silahı karşısındaki düşmanına vere, hiç akıl idrak eder mi?

Bu mesele hakkındaki izahat esaslı hareketleri gözümle gördüm, işittim, işin içinde olduğumdan bilerek tahrir ettim.

Bu günün, bu acıklı günün, bu feryatların ve bugüne kadar unutulmayan günlerin ve bu yaraların tedavisini ikmal edemez doktorlar. Erzurum'un baş tarafında bekleyen Erzurumlulara unutulmaz bir hatıra ve bilmeyenlere de okuyup biraz merakla düşüncelerini bildirmek özürü kısaca birkaç satırla acılı günlerimize ortak olmalarını bildiririm.

Bugün bu dakikada, bugünün karanlık gecelerinde Erzurum için şehit olan kardaşlarımız bugünün unutulmamasını bekliyor.

Var olsun Türk Milleti, yaşasın Atatürk, yaşasın Ordu, yaşasın intikamını çelik gibi çemberleten, memleketi düşmandan müdafaa eden, şehit veren, koçak Erzurumlular var olsun